

Deset faktorů rozpadu Jugoslávie

Václav Štěpánek

Rozpad socialistické Jugoslávie, jímž se jako historik mimo jiné zabývám, je výsledkem postupného a dlouhodobého procesu, jehož příčiny lze mnohdy hledat již v prvních letech její poválečné existence. Součástí tohoto procesu je celá řada vnitropolitických i mezinárodních faktorů, působících ve vzájemném souběhu, z nichž ty nejdůležitější vnitropolitické momenty, neboť ty byly rozhodující, se pokusím vyložit v této přednášce.

Dějiny jugoslávského státu lze, s ohledem na konstituční ideu, na níž se stát zakládal, rozdělit na čtyři období. V prvním byla základní jugoslávskou konstituční ideou myšlenka národní jednoty (*narodno jedinstvo*) a zahrnuje Království Srbů, Charvátů a Slovinců a Království Jugoslávie od roku 1918 do roku 1939. Druhý koncept je možno nazvat jako dohodové jugoslávství (*sporazumno jugoslavenstvo*), který formulovala, byť ne zcela detailně, dohoda mezi Korunou a charvátskými představiteli v srpnu 1939. Tento koncept se lišil od prvního tím, že uznával svébytnost charvátské politické identity a předznamenal uznání svébytnosti slovinské a srbské identity uvnitř Jugoslávie. Při traktování bezprostředních příčin pádu poválečné Jugoslávie je ale nutné mít na zřeteli především skutečnost, že z krvavé občanské války v Jugoslávii v letech 1941–1945 vyšla vítězně jugoslávská komunistická strana vedená Josipem Brozem Titem, která novou Jugoslávii formovala na základě svého ideologického konceptu. Ten však nebyl neměnný. Původní komunistický státní projekt, budovaný v letech 1945–1966, definoval Jugoslávii primárně pochopitelně na myšlence budování socialismu. Důležitým principem však byla také ideologie „bratrství a jednoty“, vycházející z původní jugoslávské ideje etnické příbuznosti státotvorných slovanských národů. Od roku 1967 se však tento koncept začal měnit. Svoji konečnou podobu dostal v ústavě z roku 1974, v níž se již o etnické příbuznosti nehovoří. Etnickou podstatu státu ovšem nevystřídala idea občanské společnosti, která by se ve výrazně multietnickém jugoslávském prostředí jednoznačně nabízela. K tomu komunistický režim nemohl přistoupit. Komunistická elita tak Jugoslávii nově definovala pouze na základech ideologických. Jejich nosný pilíř tvořila myšlenka tzv. samosprávného socialismu, teoreticky nedokonalé rozpracované a v podstatě nikdy nefungující jugoslávské třetí cesty, jejímž hlavním garantem zůstávala všemocná komunistická strana.

Svaz komunistů Jugoslávie, vlivem rozepří mezi jednotlivými republikovými vedeními, ovšem postupně ztrácí moc i autoritu a štěpí se na osm v podstatě nepřátelských stran, které však i samy postupně ztrácejí půdu pod nohama pod nastupující agresivní propagandou nových, pravicově a středově orientovaných nacionalistických stran. Ba co více, někteří komunističtí předáci postupně přejímají za své když ne nacionalistickou politiku, pak tedy cíle anebo alespoň jejich části, prosazované nacionalistickou elitou. Jak Milan Kučan ve Slovinsku, tak Ivica Račan v Charvátsku a daleko prvoplánověji pak Slobodan Milošević v Srbsku ve své politice stále více akcentovali nacionální hledisko. Museli si být přitom vědomi, nebo alespoň tušit, že tímto přístupem podkopávají, jak napsal Jan Pelikán, základní fundamenty pokojného soužití jihoslovanských národů i jugoslávské státnosti a znovu přivádějí na pořad dne problémy a rozpory, které otrásaly jugoslávským prostorem do roku 1945. O Jugoslávii, resp. o její udržení v původní podobě tak v té době v rámci Svazu komunistů usilovali pouze autentičtí titoisté, z nichž mnozí byli již dávno za zenitem svých sil. Jejich nefalšovaný komunistický konzervativismus navíc vzbuzoval odpor ve stále širším společenském spektru. Přesto si však alespoň někteří z nich zaslouží jmenovat, protože za své v té době prakticky odvážné postoje si později, v nově vzniklých nacionálních postjugoslávských státech, vysloužili pohrdání, pronásledování, často i nevybíravé, někteří

pak zemřeli v emigraci, jako apatridé. Byl to např. poslední předseda federální komunistické organizace, Charvát Stipe Šuvar, Slovinci France Popit či Vinko Hafer, představitelé bosenských komunistů Raif Dizdarević, Nijaz Duraković či Bogič Bogičević, Makedonec Lazar Mojsov, v Srbsku po čistkách v roce 1987, které proběhly poté co na VIII. zasedání ÚV SKS v roce 1987 zvítězilo křídlo Slobodana Miloševiće nezůstal u moci z autentických titoistů nikdo, podobně jako v obou srbských autonomiích a v Černé Hoře po známé Miloševićově antibyrokratické revoluci v roce 1988, kdy se mu z vedení těchto zemí podařilo odstranit ty, kteří vystupovali proti jeho politice. Bylo tedy zřejmé, že komunistická strana již není tou organizací, která by mohla rozpad Jugoslávie zastavit. Z tohoto hlediska pak byl samozřejmě jedním z nejdůležitějších faktorů rozpadu Jugoslávie krach XIV. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie v lednu 1990 a **rozpad jednotné jugoslávské komunistické organizace**, již v dalších měsících následoval i neuvěřitelně rychlý a snadný **rozpad jednotlivých republikových stranických organizací**. Jugoslávie tak ztratila svůj ideologický tmel, jímž jediným v té době byla spojena.

Bylo by ovšem velmi zjednodušené vidět příčinu konce společného státu pouze v tomto jednom ideologickém momentu. Z logiky toho, co jsem před chvílí zmínil, je jasné, že lví podíl na rozpadu musel mít i ústavní systém uplatňovaný **ústavou z roku 1974**, v jehož důsledku byla Jugoslávie decentralizována a rozředěna na zvláštní národní systémy. Těžiště moci bylo z federální úrovně v podstatě přeneseno na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku, oddělenou policii, jednotky tzv. teritoriální obrany, podobné americké Národní gardě, vlastní vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě státotvorného národa té které republiky. Ústava z roku 1974 proto bývá často výstižně nazývána ústavou konfедераční. Naplňování principů ústavy z roku 1974 tak vlastně podporovalo národní identifikaci a oslabovalo identifikaci s jugoslávským státem. Článek 1. ústavy z roku 1974 určoval, že SFRJ je *“federálním (svazovým) státem jakožto státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založeným na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí, a socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností.*¹

Při hodnocení role ústavy z roku 1974 v rozpadu Jugoslávie ovšem nelze zapomínat na to, že její vypracování a přijetí bylo výsledkem politických možností a různých kompromisů, které byly v té době možné, zejména kompromisu mezi Titem a regionálními politickými elitami, a zároveň zhmotněním představ hlavního jugoslávského ideologa Edvarda Kardelje, které s ním ovšem sdíleli i mnozí další vlivní představitelé politické elity. V době, kdy byla přijata, pro ni navíc hlasovala drtivá většina jugoslávských představitelů Ústava sama o sobě tedy nemohla být příčinou rozpadu Jugoslávie, jedním z jeho důležitých faktorů však každopádně byla.

K dalším zásadním momentům, o nichž lze tvrdit, že výrazně přispěly k pádu Jugoslávie, patří **faktor nerovnosti**. Idea rovnosti, a především rovnosti ekonomické, byla jednou ze základních myšlenek socialismu. V jugoslávských podmínkách byla ovšem rovnost, a zejména rovnost a spravedlnost v ekonomické sféře, po celou dobu trvání poválečné Jugoslávie kategorií spíše iluzorní. Zatímco politické rozdíly mezi konstitučními jugoslávskými národy a ostatními národnostmi obývajícími jugoslávské území, stejně jako mezi velkými a malými republikami, se v průběhu budování socialistické Jugoslávie dařilo snižovat, ekonomické rozdíly mezi rozvinutými a nerozvinutými regiony, tedy mezi jugoslávským severem a jihem, se naopak zvětšovaly. Hovořit o spravedlnosti a rovnosti

¹ *Ustav SFRJ. Split 1974.*

v sobě vždy nese možnost, ba nutnost srovnání s druhým. A srovnávání, pokud jde o ekonomický rozvoj a částečně i o politický status jednotlivých národností v Jugoslávii, se dělo v rámci jednotlivých republik, národů a národností často, vlastně permanentně, a bylo vždy zdrojem pocitů křivd. Nebylo ani tolik důležité, jestli si v absolutním smyslu jednotlivé vrstvy občanů, národy či republiky během vývoje poválečné Jugoslávie svůj status zlepšily, protože bylo zcela nepopíratelné, že ano. Důležitější bylo, jestli si byly v tom kterém okamžiku rovné. A na tuto otázku nebylo možno ve většině případů odpovědět kladně.

Dobrym příkladem této teze je jižní autonomní srbská provincie Kosovo, jímž se ostatně dlouhodobě zabývám.² V absolutním smyslu se totiž Kosovo, rozvíjelo mnohem rychleji a bouřlivěji než jiné oblasti, a to jak politicky, tak ekonomicky. Přesto však ani v jedné z těchto oblastí nebylo rovné ostatním. V politickém smyslu bylo s ostatními téměř rovné, ale právě to „téměř“ nebylo pro kosovské albánské obyvatelstvo, resp. pro jeho elitu, to jak komunistickou, tak nacionalistickou, od počátku dostačující. Pokud totiž fyzicky menší národy – Makedonci či Černohorci, na konci 80. let 20. století pak v důsledku obrovské albánské populační explozi i Slovinci – měli v rámci Jugoslávie svoji republiku a Albánci pouze autonomní oblast, bylo jen málo důležité to, že se ústavně rozdíly mezi republikami a autonomními oblastmi omezovaly pouze na jednu či dvě deklarativní formulace. Touha po rovnosti, totiž statusu jaký mají ostatní, tedy statusu republiky, tak byl hlavním motivem kosovské nespokojenosti.

Nerovnost ovšem nebyla nikde patrnější než v ekonomické sféře. Rozdíly mezi nejrozvinutější a nejméně rozvinutou částí Jugoslávie, tedy mezi Slovinskem a Kosovem, se totiž přes všechnu nepopíratelnou a nezpochybnitelnou snahu během výstavby jugoslávského socialismu v důsledku mnoha subjektivních příčin nesnižovaly, ale naopak zvětšovaly. Hloubka těchto rozdílů by se dala v té době srovnat s ekonomickým poměrem mezi Velkou Británií a severoafrickými zeměmi. Otázka, která se tedy přímo nabízela, vzhledem k tomu, že jugoslávský socialismus si dal jako prvořadý úkol snížit rozdíly mezi jednotlivými oblastmi, zněla: jak je možné dosáhnout politické rovnosti, když se ekonomická nerovnost naopak zvětšuje? Otázka nerovnosti a z ní plynoucí pocit nespravedlnosti a ukřivděnosti tak postupně nahlodala kořeny jugoslávského socialismu, na nichž stála křehká idea jugoslávské státnosti. Kosovo pak bylo skutečně nejslabším článkem jugoslávského socialismu. Nejen proto, že bylo a zůstalo nejméně rozvinutou jugoslávskou oblastí, ale také proto, že Jugoslávie, navzdory všemu, co v této oblasti podnikla, neudělala dost pro to, aby u kosovských Albánců odstranila pocit rostoucí nerovnosti.³ A pocit, že existuje nespravedlnost a nerovnost vůči vlastnímu národu (to ovšem nejen u Albánců – všechny národy bývalé Jugoslávie měly své důvody k tomu, aby takovými pocity trpěly) byl základem pro to, aby na něm mohly být budovány radikální separatistické a nacionalistické tendence i resentment.

Při nahlížení na možné příčiny rozpadu Jugoslávie se mnoha analytikům jeví jako velmi důležitý **faktor ekonomický**. Troufneme si v této souvislosti tvrdit, že ekonomická

² Viz např. Štěpánek, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, 471 s.

³ Pocit nerovnosti ve vztahu k ostatním vedl kosovské Albánci k ideologii radikálního egalitarismu, který propagoval Enver Hoxha v sousední Albánii, především však ale proto, že Hoxha byl Albáncem a Albánie byla, tak se to alespoň mnohým na Kosovu díky propagandě z Tirany zdálo (pravý stav věcí v Albánii totiž znal jen málokdo, neboť hranice byly uzavřené), země rovnosti a spravedlnosti. Jen tak totiž lze objasnit skutečnost, proč Albánci z ekonomicky daleko rozvinutějšího Kosova prokazovali tolik sympatií pro zemi z poslední příčky žebříčku ekonomického rozvoje v Evropě. Nacionalismus a socialismus v Hoxhově pojetí, a tedy i v recepci kosovských Albánců, navíc splýval v jednu ideologii. Kosovské demonstrace v roce 1981 tedy nebyly kontrarevoluční a antisocialistické, jak o nich prohlašovalo jugoslávské vedení, ale naopak revoluční a fundamentalisticky socialistické, neboť se zakládaly na požadavcích návratu k revolučním ideálům marxismu-leninismu, které právě díky panující nerovnosti považovali mnozí za zrazené. Vůdčí podzemní organizace albánské revolty na Kosovu proto byly a zůstaly inspirovány extrémně levicovými a marxistickými myšlenkami. Liberální hodnoty na Kosovu byly tehdy, podobně jako v současnosti, nevýznamné.

krize měla na vyhrocování všech dalších krizových faktorů v Jugoslávii bezesporu velký vliv, není jí však možno zdůvodnit vše. S ekonomického hlediska je totiž jen těžko možné objasnit skutečnost, že na konci 80. let zaujímaly z hlediska dalšího trvání Jugoslávie nejrozvinutější Slovinsko a nejzaostalejší Kosovo jestliže ne stejnou, pak alespoň velmi podobnou pozici, totiž pozici toho, kdo chtěl z jugoslávské federace odejít. Ekonomická logika by totiž velela, aby ti, kdo ve státě nejvíce profitují a jejichž ekonomický status je nejlepší, byli nejméně zainteresovaní na nestabilitě a rozpadu jugoslávského politického i ekonomického systému, podobně jako ti, kteří na státu profitují, resp. kteří jsou ze strany státu nejvíce podporováni. A analýza rozdělení peněz z Federálního fondu pro nedostatečně rozvinuté republiky a oblasti ukazuje, že Kosovo v průběhu doby získávalo stále větší podíl těchto rozvojových peněz – od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8 % z celkové sumy, určené ještě pro Bosnu a Hercegovinu, Makedonii a Černou Horu.⁴ Slovinsko si naopak v Jugoslávii zlepšilo nejen svoji ekonomickou pozici, neboť stupeň jeho rozvoje se ze 153 % vůči celojugoslávskému průměru v roce 1953 zvýšil v roce 1989 na 210 %, ⁵ nýbrž i svůj politický status. Nikdy dříve v minulosti nemělo Slovinsko takový stupeň samosprávy, nezažívalo takovou míru ekonomického rozvoje a nepožívalo větších záruk nedotknutelnosti kulturní a národní identity, jako v posledních patnácti letech před rozpadem Jugoslávie. Ústava z roku 1974, již vytvořil Slovinec Edvard Kardelj a jedním z jejíž hlavních hybatelů byl další Slovinec Stane Dolanc, byla v podstatě krojena zcela podle slovinského střihu a odpovídala slovinským zájmům. Přesto však Slovinsko, zejména alternativní část slovinské politické scény soustředěná kolem časopisu *Nova Revija*, definovala již v průběhu 80. let jako první v Jugoslávii názor, že by slovinské zájmy mohly být lépe ochráněny mimo jugoslávské společenství. Pro tento cíl pak v roce 1989 vznikl dokonce jakýsi všeslovinský politický blok, složený z příslušníků vládnoucí politické, stále ještě komunistické elity a alternativy, jenž na sebe rád přijal velké riziko, které s sebou vyhrocování vztahů s ostatními jugoslávskými republikami a federálními institucemi neslo. Z podstaty ekonomické logiky tedy bylo slovinské chování (které ovšem později přijali i ostatní, včetně Srbska) zcela iracionální – Slovinsko bylo ochotno nést v podstatě jakékoli riziko, aby se vydělilo z Jugoslávie, v jejímž rámci kulturně, politicky i ekonomicky prosperovalo. V momentě, kdy Slovinsko rozhodnutí o secesi přijalo, totiž muselo předpokládat, že cena za toto rozhodnutí bude daleko větší, než nakonec byla. Nikdo nemohl odhadnout, nezničí-li (možná i předpokládaná) válka s federálními institucemi totálně slovinské hospodářství a, v nejhorším případě, i slovinskou suverenitu v rámci Jugoslávie. Přesto bylo rozhodnutí přijato bez většího váhání. Slovinsko, stejně jako později Charvátsko, Kosovo, Srbsko či Černá Hora, bylo rozhodnuto raději živořit, než aby nebyla napravena údajná politická nespravedlnost a nerovnost.⁶

Hodnota peněz před těmito vyššími cíli byla malá. Západ se poměrně dlouho kojil iluzí, že ekonomické sankce ve formě hrozby na straně jedné, a ekonomická pomoc ve formě odměny na straně druhé, zvítězí nad “silami zla”. Hodnota peněz, nejdůležitější faktor liberální demokracie, byla v případě Jugoslávie výrazně menší než hodnota iracionálního

⁴ *Šta se dogadjalo na Kosovu*. Beograd 1981, s. 156.

⁵ JOVIĆ, D.: *Razlozi za raspad socialističke Jugoslavije: Krička analiza postojećih interpretacija*. Reč 62/8, červenec 2001, s. 99.

⁶ Pozoruhodný příklad o relativně malé hodnotě ekonomických argumentů podal v rozhovoru s Dejanem JOVIĆEM bývalý makedonský prezident Kiro Gligorov. Bezprostředně před vypuknutím konfliktu ve Slovinsku nabízeli západoevropští a američtí politikové vůdcům jugoslávských republik velkou finanční pomoc, pokud by ovšem zamezili rozpadu státu a vypuknutí ozbrojených konfliktů. Podle Gligorova se jednalo o 5, 5 miliard dolarů a také o slib, že by se Jugoslávie mohla stát prvním novým členem EU (mimo země tehdejšího Evropského společenství.) Ani jeden z trojice hlavních lídrů jugoslávských republik – Kučana, Tudjmana a Miloševiče – na nabídky nepřistoupil. Sebevětší suma peněz tedy nemohla odradit nejen tuto trojici, ale také ty, kteří pro ni hlasovali a kteří se dobrovolně vystavili nejvyššímu riziku – že totiž v případném válečném konfliktu ztratí vlastní život – od toho, aby dosáhli svobody a spravedlnosti, tak, jak tyto kategorie viděli! Viz *Jugoslavija – država koja je odumrla*. Beograd 2003, s. 35.

presvědčení o důležitosti odčinit historické křivdy, nerovnost, ekonomickou nespravedlnost...

Tato situace se ostatně příliš nezměnila ani po krvavých zkušenostech s rozpadem jugoslávské federace. Byť jsou výsledky války a rozpadu Jugoslávie (snad s výjimkou Slovinska) z ekonomického hlediska naprosto zhoubné, velká část obyvatelstva ve všech oblastech bývalé Jugoslávie i nadále schvaluje nejen rozpad, ale často i to, co jej následovalo. Mnozí, zejména pod vlivem různých deterministických terminologií,⁷ věří, že se vše to muselo stát, že to bylo nutné a zdůvodnitelné a že se jejich strana (národ, republika) pouze bránila před agresí,⁸ popř. možností, že bude zničena či vyhubena potenciální agresí, jíž bylo nutno předejít (tzv. genocidností jiných, početnějších či z demografického hlediska prosperitnějších národů či národností). A nejen to, mnozí by to stejné učinili znovu, od začátku do konce, a tentokrát úspěšněji. Bez ohledu na cenu, riziko a ztráty.

Rozpad Jugoslávie tedy nebyl nutným důsledkem ekonomické krize, ani logické vyústění z hlediska ekonomického zájmu některé (nebo všech) jugoslávských republik. Toto tvrzení ještě více vynikne, uvědomíme-li si, že v době, kdy se Jugoslávie rozpadala, byla blízka ekonomickému ozdravení a mimořádné ekonomické prosperitě. Na počátku roku 1990 totiž zavedl na federální jugoslávské úrovni nový svazový premiér, Charvát Ante Marković, velice úspěšný program ekonomické reformy. Podařilo se mu pouze za několik měsíců eliminovat kvapem postupující inflaci, která tehdy činila již 2 600 %, na nulu. Makrović nabídl vizi nového ekonomického systému, v němž by převládaly tržní principy a privatizace, které by vytvořily prostor pro politickou jednotu nové, demokratické Jugoslávie. Devizové rezervy se zvětšily z 5,4 miliard dolarů v prosinci 1989 na 7,1 miliardy v březnu 1990.⁹ Platy byly tak vysoké, že jich do roku 2003 nedosáhla ani jedna z nově vzniklých postjugoslávských republik s výjimkou Slovinska!

Ekonomická krize ovšem bezesporu dopomohla k tomu, že se mezi jednotlivými jugoslávskými subjekty prohloubil pocit křivdy z nerovnosti a nespravedlnosti. Vzhledem k tomu, že socialismus tento problém neuměl vyřešit, uchopil se myšlenek egalitarismu, spravedlnosti a rovnosti ve všech jugoslávských republikách nacionalistický proud antikomunistického disentu, který nabýval na síle již od počátku 80. let a byl mezi protirežimními disidentskými skupinami zdaleka nejrozšířenější. Ten si tyto myšlenky upravil podle svých kritérií tak, že cestu k rozpadu již nemohly zabrzdit žádné, byť sebevětší a sebevýhodnější ekonomické stimulatory, snažící se udržet Jugoslávii pohromadě, s nimiž přišly v posledním roce trvání společného státu země Evropských společenství, ani slib, že se Jugoslávie stane prvním novým členem Evropské unie mimo dvanáctku Evropských společenství. Hodnota peněz, ten nejdůležitější faktor liberální demokracie, byla v té době v Jugoslávii výrazně menší než hodnota iracionálního přesvědčení o důležitosti odčinit domnělé či skutečné historické křivdy, nerovnost či ekonomickou nespravedlnost, o nichž občany přesvědčovali jejich nacionalističtí vůdci.

⁷ Pro jednoho z vůdčích postav srbské politické scény přelomu tisíciletí – Vojislava Koštunicu, je např. charakteristické hledání viny za události 90. let v jakýchsi mýtických, objektivních historických příčinách, které působí samy o sobě, mimo lidskou vůli, jejichž vlivem se celá oblast "dostala" do konfliktu, za nějž nikdo konkrétně ani konkrétní odpovědnost nenese. Viz ŠTĚPÁNEK, V: *Zusammenarbeit mit dem Tribunal - Eckstein der serbischen Demokratie*. In: *Südosteuropa heute – Die Region und die Verantwortung Europas*. epd-Dokumentation 29/2003, Frankfurt am Main.

⁸ Například v Charvátsku i po smrti Franja Tudjmana přetrvává mýtus o vlastenecké válce (domovinskom ratu), která je nahlížena výhradně prizmatem obranné války. Sice se připouští (byť nerado a spíše výjimečně), že došlo k jistým chybám a incidentům, ale vládnoucí mínění nepřipouští diskusi o nezbytnosti odštěpení od Jugoslávie ani o podstatě etnického konfliktu mezi Srby a Charváty. Zatímco Charváti tedy věřili a věří, že jejich válka proti JLA, Srbům a Muslimům byla válka obranná, Srbové věří, že to byla válka agresivní a secesionistická a naopak.

⁹ PEŠIĆ, V.: *Rat za nacionalne države*. In: POPOV, N. [edit.]: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*. Beograd 1996, s. 53.

Je tedy jisté, že **nacionalismus**, obecně považovaný za hlavní faktor jugoslávského rozpadu, sehrál svoji významnou roli, nelze však jednoznačně říci, byla-li to role nejdůležitější. Nacionalismus, pronásledovaný v komunistické Jugoslávii jako největší hereze, jako nebezpečná antisocialistická doktrína, pracující přímo proti ideologii bratrství a jednoty, rozhodující pro poválečný jugoslávský vývoj, byl totiž nekompromisně vytlačován z veřejné scény do ilegality a do podzemí. Praxi nacionalismu po celou dobu trvání poválečné Jugoslávie napájela směs historických fixí a stávající nespokojenosti, umocňovaná vzpomínkami na potlačování etnické a náboženské identity během komunistické etapy i na nepotrestané a neodsouzené křivdy, násilnosti a další hrůzy občanské války 1941–1945 včetně genocidy. Nacionalismus tak mohl úspěšně pracovat jak s argumenty, založenými na slavných minulostech, jazykové a náboženské výlučnosti, územní integritě a předpokládané kulturní a ekonomické superioritě jedné skupiny, resp. jednoho národa nad druhým, tak s požadavky po pomstě za historické křivdy. Každý národ tak mohl uvěřit tomu, že pouze on trpí, že pouze on je obklopen jinými, kteří prosperují a obohacují se na jeho účet. Zároveň však systém za nacionalismus považoval i mnohé benigní projevy národního uvědomění (zejména u Charvátů, Srbů a od roku 1981 i u Albánců), které tak byly, zároveň s projevy skutečného násilného nacionalismu, odsouzeny na disidentské a podzemní působení. Jugoslávská komunistická moc se tedy vůči nacionalismu ve všech jeho projevech chovala stejně jako předválečná Jugoslávie ke komunismu a také výsledky jejího chování byly podobné – v podzemí nacionalistické tendence sílily, a navykaly si na pololegální a občas i na poloteroristické působení. Na jedné straně tedy v důsledku stálého pronásledování toho nemohl být sám tak silný, aby podkopal základy vládnoucího jugoslávského socialismu, na druhé straně ovšem v podzemí paradoxně sílil jako v podstatě hlavní a jediná alternativa socialismu. Jako hlavní alternativa se objevil až tehdy, když se socialismus vlastní nemohoucností, vyplývající ze složitého a nefunkčního ústavního systému řízení, počal sám rozpadat, a moc tak doslova ležela na ulici. Bylo třeba ji pouze zvednout, podobně, jak to učinili sami komunisté na konci druhé světové války.

Nacionalismus tedy mohl uspět víceméně zejména kvůli tomu, že titoistická komunistická elita důsledným uplatňováním principů ústavy z roku 1974 nakonec oslabil stát natolik, že ten již nebyl schopen reagovat ani na minimální problémy. Ve **slábnutí federálního státu** je zřejmě také zapotřebí hledat hlavní kořeny rozpadu Jugoslávie. Slabost socialistického jugoslávského státu vytvářela potřebu po protipólu – silném, autoritářském a zcela nesamosprávném státu, jakým bylo později např. Tudjmanovo Charvátsko či Miloševićovo Srbsko. Slábnutí státu došlo tak daleko, že pokud se někde objevily občanské protesty, pak byly vedeny požadavky po řádu a proti státní anarchii. Protesty nebyly zaměřeny proti zmenšování vlivu státu, který byl téměř minimální, ale naopak za zvětšení přítomnosti státu ve veřejném životě. Anarchie federální státní správy byla v jugoslávském případě občany správně rozpoznána jako cesta do pekel. Jugoslávci ovšem nemohli za socialismus a oslabování státu obviňovat nikoho jiného, než sami sebe, chyběl zde pro jiné země východního bloku přítomný antisovětlismus (silný ovšem v Jugoslávii koncem 40. a v 50. letech). Jugoslávie proto musela najít vnitřní zdroje svých nedostatků, a ten Lublaň, Záhřeb a Priština (o něco méně Skopje i Sarajevo) našli v Bělehradu, ať již jako v hlavním centralizujícím městě, či v hlavním městě Srbska či Jugoslávie. Bělehrad ovšem tuto “vinu” nehodlal přijmout. Nedostatek vnějšího nepřítele a zároveň patrona byl tedy v pozměněných podmínkách 80. let také další z nepříznivých okolností, které relativizovaly potřebu Jugoslávie jakožto zastřešující složky relativně suverénních republik.

S tím do určité míry souvisí i skutečnost, že se v průběhu celého trvání Jugoslávie neučinilo mnoho pro to, aby se mezi obyvatelstvem vytvořil **pocit jugoslávské příslušnosti**. Jugoslávští komunisté, na rozdíl od krále Aleksandra, neměli v úmyslu vytvořit jugoslávský národ, a nesnažili se příliš ani o probuzení pocitu jugoslávské identity. I to byl jeden z

důvodů, proč se Jugoslávie nakonec rozpadla. Přesto se však v období počátku 80. let, v době, kdy komunistická myšlenka upadala do nejhlubší krize, počaly, zejména mezi mladší a vzdělanější populací, objevovat indicie jugoslávské orientace. Při sčítání obyvatelstva v roce 1981 se 5,5 % obyvatel identifikovalo jako Jugoslávci, a to bylo pětkrát více než v roce 1971, výrazně také vzrostl počet smíšených sňatků (s výjimkou albánské populace). I v kultuře se vytvořila generace Jugoslávců (Goran Bregović, Vlatko Stefanovski, Emir Kusturica a další) jejichž projekty, mísící prvky jednotlivých kultur do jednoho společného jugoslávského kadlubu, vyvolávaly nadšení mnohých obyvatel země, zároveň však i odsudek téměř celé politické garnitury. Projevy jugoslávství byly po Titově smrti silnější než kdykoli předtím v období “bratrství a jednoty”, což lze vysvětlit i jako protest proti novým tendencím, proti novým politickým lídrům a jejich parcializacím a uzavíráním jedných před druhými. Projevy jugoslávství byly protestem proti systému, který, jak to mnozí právem pociťovali, přivedl zemi na hranici rozpadu. Byť byla na počátku jugoslávská idea obyvatelstvu vnucována silou, ať již formou královské diktatury či ideou bratrství a jednoty, na konci celého jugoslávského období tomu bylo naopak. Lidé chtěli více Jugoslávie, než byli političtí lídři ochotni přijmout.¹⁰ Nelze tedy říci, že by byla Jugoslávie udržována při životě proti vůli lidu, pouze diktaturou a nátlakem, což byl běžný argument nacionalistů. Po rozpadu Jugoslávie byla síla naopak používána k tomu, aby se pocit jugoslávství, solidarity a společenství blízkých národů oslabil a zcela zničil. Jedním z nejvíce diskvalifikujících nálepek z té doby bylo to, byl-li někdo označen za jugonostalgika či kryptojugoslávce. Lidé jugoslávské identity (a k nim patřili mj. téměř všichni narození ze smíšených sňatků) pak byli největší obětí rozpadu státního útvaru, s nímž se identifikovali.

Nacionalismus se tedy objevil jako alternativa socialismu v okamžiku, kdy se socialismus zevnitř rozkládal, a na tom, že získal svoji příležitost, neměla zásluhu ani tak jeho síla, jako spíše slabost odcházejícího socialismu a jeho elit, které navíc nacionalismus trestuhodně podcenily. Separatismus jugoslávských republik a nacionalismus jejich představitelů tedy byl úspěšný také proto, že proti němu stál nefunkční a oslabený odumírající stát, který byl navíc v době po krachu východního bloku již kompromitovaný jako stát komunistický. Separatismus a nacionalismus ovšem mohl uspět také proto, že se v pravé chvíli dokázal šikovně představit tím, čím nebyl, a v klíčových momentech dokázal umně skrýt svoji antievropskou, antiglobalistickou a násilnickou podstatu.

Erupce násilí a “barbarský” konflikt v bývalé Jugoslávii bývá často objasňován také jakožto **“přirozený” výsledek kulturních a náboženských rozdílů** (jinakostí), a hluboké nenávisti mezi národy, které v něm účinkovaly. Např. konflikt mezi Srby a Albánci (či Srby a Charváty) je označovaná za historický, “věčný”. Historie je ovšem ve všech těchto případech pouze využívána k tomu, aby mohla být snáze definována současnost, a to výhradně jako historie konfliktů. Historie společného soužití a také změněné politické a společenské podmínky, za nichž se konflikt odehrává, je naprosto zanedbávána. Na zúčastněná etnická společenství se nahlíží mimo kontext, jako na společenství, fixovaná ve svých etnických charakteristikách a ve svém antagonismu jedné vůči druhé.¹¹

Např. Serei Flere¹² se na základě poměrně podrobné analýzy složitých příčin jugoslávského etnického antagonismu domnívá, že existuje vzorec historického opakování, že se v zásadě jedny a tytéž procesy vzájemného antagonismu stejných etnických skupin stále znovu a znovu opakují. Nicméně, byla-li by nenávist těmto skupinám vrozená a stálá,

¹⁰ JOVIĆ, D.: *Razlozi za raspad socialisticke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija*. Reč 62/8, červenec 2001, s. 107.

¹¹ BLAGOJEVIĆ, M.: *Iseļjavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 262.

¹² FLERE, S.: *Objašnjenje etničkog antagonisma u Jugoslaviji*. European Sociological Review 7 (3), 186–193. Zvláštní číslo, Eastern Europe.

očekávali bychom, že by území, která obývají, byla již dávno etnicky “čistá” – nacionálně homogenní. Je-li koexistence nemožná a jsou-li všechny multietnicity již dávno zpřetrhány, proč potom tyto rozdílné národnosti i dále žijí spolu na potenciálně nepřátelských územích? Historie jasně ukazuje, že Balkán znal i období mírového společného soužití, i období krutých konfliktů. Oproti názorům, které etnický nacionalismus objasňují jako něco, co je vlastní tomuto regionu, jeho etnické historii i etnopsychologii, je proto nutno postavit tezi, že etnonacionalismus je jako ideologie a strategie stále znovu a znovu vytvářen a instrumentalizován intelektuálními a politickými elitami a je kombinován s jednodušeji artikulovanými formami populistického nacionalismu, který byl v té či oné podobě v jistých vrstvách obyvatelstva vždy přítomen.¹³ Tuto tezi podporuje např. Tone Bringaová v knize o životě v jedné bosenské vesnici se smíšeným muslimsko-charvátským obyvatelstvem. Bringaová tvrdí, že ve vesnici vždy existovala i koexistence i konflikty, tolerance i předsudky, podezřívání i přátelství. Když v roce 1993, během války, tuto vesnici navštívila, řekli jí jak Charváti, tak Muslimové v podstatě totéž: *“Vždy jsme žili společně a vycházeli jsme spolu dobře. To, co se nyní děje, ovšem vytvořilo něco, co je silnější než my.”*¹⁴ Mezi etnické vztahy se zhoršily teprve tehdy, když přibližující se válka přinutila občany projevovat loyaltitu a zaujímat strany. V tom okamžiku se sousedé obrátili proti sousedům.

Závažnou, mnohdy však bezesporu přeceňovanou **rolí hrály** během rozpadu Jugoslávie také výrazné **osobnosti**. Bez ohledu na formální i ústavní decentralizaci zůstala Jugoslávie až do smrti J. B. Tita centralizovaná a sjednocená jeho osobou. Tito stál nad zákonem a mimo zákon, byl prezidentem bez omezení mandátu, jak bylo zakotveno v ústavě z roku 1974. Tito tedy již nebyl politik podléhající politické interakci, ale skutečný jugoslávský suverén. On sám však se zasadil o to, aby ústava z roku 1974 vyloučila „i po Titovi Tita“, tedy možnost, aby se na jugoslávské politické scéně objevila nová osobnost celojugoslávského formátu. Ústava totiž funkci prezidenta rušila a zavedla přímo institucionální předpoklady pro to, aby se podobná výjimka již nikdy nemohla stát (roční rotace kádrů ve vedení jugoslávského kolektivního prezidia i předsednictva SKJ). Jugoslávie po Titově smrti sice ústy svých politiků tvrdila, že pokračuje v Titově cestě, po smrti maršála však již nezůstalo nic, co by zpřetrhané vazby mezi republikami a autonomními oblastmi dokázalo účinně spojit. Hlavní starostí republikových politiků bylo zamezit tomu, aby některá z osobností vyrostla natolik, že by se novým Titem mohla stát.

V tomto smyslu je třeba také chápat vzestup Slobodana Miloševiće (1984–1987), a také reakce na jeho rétoriku a politické praktiky. Milošević mnohým totiž jako nový Tito připadal.¹⁵ Připadal tak ovšem i oddaným stoupencům Edvarda Kardelje – tvůrce ústavy z roku 1974 a až do jeho smrti v roce 1979 také vrchního jugoslávského ideologa – resp. těm, kteří žárlivě střežili nedotknutelnost jím vypracovaných ústavních principů, pro něž právě objevení se osobnosti Miloševićova formátu signalizovalo vrcholné nebezpečí pro samotný ústavní pořádek. Milošević tak rozdělil socialistické síly, resp. jugoslávské komunisty, na titoisty (ty, kteří chtěli ústavu reformovat směrem k centralizaci jugoslávského státu), a kardeljisty (ty, kteří bránili jejím změnám a propagovali co možno největší decentralizaci a samostatnost jugoslávských republik). To, co ovšem započalo jako ideologický konflikt

¹³ PETROVIĆ, E.: *Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije*. In: HALPERN, J. M., KINDECKEL, D. A. edit.: *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002.

¹⁴ BRINGA, T.: *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in Central Bosnian Village*. Princeton 1995, s. 4.

¹⁵ Miloševićova podpora ve vnitrostraničském sporu s Ivanem Stambolićem (1987) byla zabezpečena právě jeho obranou titoismu. Titoistická rétorika mu zabezpečila, alespoň v počátcích jeho politické kariéry, také podporu generality JLA, která na svého maršála až do konce jugoslávských dnů nikdy nezapomněla, a sympatie staré partyzánské generace – věrných Titových spolubojovníků - např. Svetozara Vukmanoviće Tempa, Jakova Blaževića a dalších. Jakmile se ovšem z „Titovy cesty“ odklonil, podporu Titových „věrných“ ztrácí.

kolem interpretace ústavy, nakonec skončilo jako polarizace Jugoslávie na tzv. srbskou a tzv. slovinskou opci. V tomto konfliktu pak Milošević hrál ústřední roli.

Někteří autoři právem vidí Miloševiče jako osobnost, která chtěla zaměnit Tita a získat tak moc, jež po Titově smrti zůstala nedotčena. Tito ovšem byl nadnárodní osobností, která nebyla identifikována se žádným jugoslávským etnikem. Na rozdíl od něho byl Milošević identifikován jako výrazně srbský politik a traktován (po právu) jako potenciálně stranící své národnosti, pokud by šlo o hlavní politické a ideologické konflikty. Milošević tak díky svému programu recentralizace Jugoslávie, i svojí otevřeností, s níž kritizoval stávající ústavní pořádek, a také technikou své vlády, již vykonával „*institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně*...“¹⁶ a do níž uvedl lid shromážděný na mítincích jako svého hlavního spojence v bojích uvnitř vládnoucí komunistické elity, představoval generaci posttitoistických vůdců závažnou hrozbu.

I Tito i Milošević byli ve své době výjimečné osobnosti jugoslávské politické elity, Jugoslávie však nebyla stvořena a nerozpadla se pouze díky a nebo kvůli nim. Ani Broz, ani Milošević nebyli pouhými diktátory, kteří by vládli bez domluvy s ostatními členy elity a také bez porozumění vůči významnému segmentu (ne-li většiny) obyvatelstva. Nedostali se k moci odnikud, nýbrž jako výsledek trendů v jugoslávské (srbské) společnosti, a jakkoli jsou považováni za diktátory, vždy museli brát v potaz významný odpor části elity vůči jejich názorům, v důsledku čehož byla mnohá jejich rozhodnutí (a v případě Tita i to nejvýznamnější, týkající se souhlasu s ústavou 1974) učiněna v rozporu z jejich přáními.

Samotný Milošević nemůže být traktován jako diktátor, neboť se pravidelně podroboval kontrole voleb (byť zejména ke konci zmanipulovaných) a po celou dobu měl vůči sobě legální parlamentní opozici, která, byť nejednotná, představovala značnou hrozbu jeho moci. V současné době se považuje za politicky korektní připisovat vinu za vše, co se v Jugoslávii přihodilo, Miloševičovi nebo, v nejlepším případě, skupině jeho nejbližších spolupracovníků. Takovéto finále jugoslávského dramatu ovšem vytváří lživý obraz skutečné situace v Jugoslávii před jejím rozpadem. Milošević je pouze součástí historického kontextu, v němž své významné role hráli i další herci významní herci jugoslávského dramatu, kteří v dané době, byli výrazem vůle když ne většiny, pak jistě velmi významné části populace, již vládli.

K vytvoření celkového obrazu rozpadu Jugoslávie je samozřejmě nezbytné zařadit jugoslávský problém do kontextu **mezinárodního**.¹⁷ Jugoslávská politika ekvidistance vůči vojensko-politickým blokům i její geografická poloha byla v období studené války velmi důležitým faktorem pro přežití Jugoslávie jakožto jednotné země. Studená válka a zejména *Helsinská smlouva o nedotknutelnosti hranic a garantování teritoriální integrity evropských zemí* (1975) prakticky znemožnily i případné radikální ideologické změny (jež by, řekněme, rezultovaly přiblížením Jugoslávie jednomu či druhému svazku) a samozřejmě vyloučily jakýkoli separatismus, resp. vytváření nových evropských států. Pozice Jugoslávie mezi těmito bloky tedy zajišťovala zemi mezinárodní stabilitu.

Konec studené války proto pro Jugoslávii logicky znamenal destabilizaci. Země ztratila zahraniční nepřátele (ideologické a částečně i vojenskopolitické), kteří by svým

¹⁶ MILOŠEVIĆ, Slobodan: *Godine raspleta*. Beograd 1989, s. 333.

¹⁷ Z řady relevantních prací zabývajících se mezinárodními souvislostmi rozpadu Jugoslávie jmenujeme na tomto místě alespoň některé – především monografii Susan WOODWARD: *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution after the cold War*. Washington 1995 (*Balkanska tragedija – Haos i raspad posle hladnog rata*. Beograd 1997) a některé další práce, např.: GOW, James: *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War*. New York 1997; MAGAŠ, Branka: *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up, 1980–91*. London a New York, 1993. COHEN, Lenard J.: *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*. Boulder 1995; GLENNY, Misha: *The Fall of Yugoslavia*. New York 1992 aj.

tlakem pomáhali marginalizovat vnitřní jugoslávské problémy. Bylo tedy zapotřebí nalézt vnitřní prameny stability, a to bylo o hodně složitější. Jugoslávie navíc pozbyla důležitosti, kterou měla během studené války pro svoji pozici mimo bloky. Zatímco dříve byla pro Západ ideálním partnerem v jeho pokusech o rozbití monolitického socialistického bloku, po skončení studené války a pádu komunismu se stala celá východní část Evropy liberálně demokratickou. Navíc změny politické orientace u zemí bývalého socialistického tábora byly mnohem radikálnější než ty, které probíhaly v Jugoslávii. Někteří autoři¹⁸ vidí problém v tom, že Západ poté v euforii z vítězství nad komunismem přehlédl varovné jugoslávské signály a nevěnoval jugoslávské situaci pozornost, neboť se mu nezdála aktuální. Jugoslávie se tak podle nich stala obětí pádu Berlínské zdi a nerozpoznání hloubky jejích problémů, což se názorně ukázalo např. v tom, že Západ v podstatě nepodpořil ekonomické reformy Ante Markoviće jinak než verbálními nótami a prázdňými gesty.

Jako další zahraniční aspekty rozpadu Jugoslávie se uvádí tlak Mezinárodního měnového fondu MMF v souvislosti s nutností splácet velký jugoslávský zahraniční dluh, a konečně také kolaps SSSR, který, podle Veljka Kadijevice, posledního jugoslávského ministra obrany, měl učinit Jugoslávii citlivější na nátlak Západu a také „*dodat kuráže antikomunistickým a separatistickým silám v zemi k prosazování svých záměrů.*“ Právě ve spojení antisocialistických sil v Jugoslávii s nátlakem Západu vidí Kadijević (a nejen on) hlavní příčinu rozpadu Jugoslávie a občanské války.¹⁹ Kadijević věří, že největší nebezpečí pro Jugoslávii představoval tzv. Nový světový řád. Jugoslávie byla podle něj rozbita zvenčí, nerozpadla se zevnitř. Gorbačov, který podle názorů tvrdého komunistického jádra, které bylo vzhledem k tomu, že komunismus nebyl do Jugoslávie importován ze SSSR, jako do ostatních zemí komunistického bloku, ale získal moc díky své národněosvobozenké roli za druhé války, zničil SSSR a socialismus, tak má zároveň velký úděl na zničení Jugoslávie. To jsou ovšem spíše extrémní postoje, které ale dodnes mají, zejména v generaci starých jugoslávských komunistů, ve všech postjugoslávských státech širokou podporu. Ani MMF, ani Gorbačov neměli pro rozpad Jugoslávie rozhodující roli. Ba co více, s výjimkou ultrakonzervativního prostředí vojenského vedení viděly jugoslávské stranické špičky Gorbačovův úspěch jako jistý druh vítězství svého modelu socialistické samosprávy nad státním socialismem, jemuž se Jugoslávie postavila před 40 lety, v roce 1948, kdy řekl Tito stalínovi své historické „*Ne*“.²⁰ Navíc pád Brežněvovy doktríny byl přivítán jako moment, který měl vliv na zvýšení jugoslávské bezpečnosti, díky čemuž byl také podstatně zkrácen vojenský rozpočet země.

Také interpretace rozpadu Jugoslávie v důsledku tlaku MMF v první polovině 80. let není zcela přesvědčivá. Podle Dejana Joviće se stranická část jugoslávské politické elity úporně odmítala řídit se pokyny MMF a samotný stranický vrch úspěšně blokoval čtyři poslední jugoslávské vlády (s premiéry Veselinem Djuranovičem, Milkou Planincovou, Brankem Mikulićem a Ante Markovićem) právě v situacích, kdy se pokoušely provést seriózní politické reformy, resp. zastavit decentralizaci ekonomického systému, neboť byl přesvědčen o tom, že se vláda příliš drží MMF a jeho instrukcí. Premiéři byli v důsledku tohoto tlaku buďto zcela marginalizováni (Djuranović a Planincová) nebo nuceni podat demisi (Mikulić), popř., jako poslední jugoslávský premiér Ante Marković, resignovat na vše. Všichni jugoslávští premiéři dokonce chápali MMF spíše jako jakéhosi vítaného spojence pro boj se stranickými špičkami jednotlivých republik (resp. s ideologií a dogmatickým odporem

¹⁸ Např. WOODWARD, S.: *Balkan Tragedy – Chaos and Dissolution after the cold War*. Washington 1995.

¹⁹ KADIJEVIĆ, V.: *Moje vidjenje raspada*. Beograd 1993.

²⁰ Tento postoj v podstatě explicitně vyjádřil Slobodan Milošević ve zdravici Gorbačovovi při příležitosti jeho návštěvy Bělehradu. Viz MILOŠEVIĆ, S.: *Godine raspleta*. Beograd 1989, s. 198–200. Ministr zahraničních věcí SSSR Eduard Ševarnadze při své návštěvě Jugoslávie koncem června 1987 přímo prohlásil, že v SSSR pečlivě zkoumají a studují zkušenosti jugoslávského vývoje, ze kterých si berou, co je jim k užítku. Viz DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie*. Praha 2002, s. 137.

změnám politického systému, vytvořeného ústavou z roku 1974), než jako diktátora z vnějšku.²¹

Je tak velmi pravděpodobné, že ani Západ, ani Východ si nepřály (na počátku samotného procesu rozpadu, později se situace poněkud změnila, a v procesu rozpadu hrály zahraniční síly velkou roli – jistě ne shodou okolností ze stejných zemí, které byly odpovědné již za první rozpad Jugoslávie v roce 1941), aby se Jugoslávie rozpadla a ještě méně pak pracovaly na tom, aby ji rozbily. Nikomu z venčí neodpovídala nestabilita v regionu. Jugoslávie tak v podstatě neměla zahraničních nepřátel. Nedostatek vnějších nepřátel ovšem byla v situaci, kdy bylo zapotřebí definovat a nalézt novou jugoslávskou identitu, výrazným handicapem. Jugoslávie, která byla v podstatě vytvořena jako obranný svaz před sousedy (Itálií, Maďarskem), totiž byla od samotného svého počátku na vnějším nepříteli závislá. Vnitřní problémy byly potlačovány právě proto, že země byla obklopena nepřátelským prostředím (po roce 1948 zeměmi sovětského bloku). Bez problémů v zahraničních vztazích tak Jugoslávie zabředla do svých vnitřních sporů až k na hranici, z níž již nebylo návratu.

Na závěr snad je dobrá zdůraznit i **otázku kosovskou**. Ta totiž, jakožto komplex problémů mezietnických, ale i náboženských, hospodářskosociálních, kulturněpolitických i mezinárodně právních, dřímala jako latentní problém po celou dobu trvání meziválečné Jugoslávie, stala se výrazným politikem v době druhé světové války a byla jednou z klíčových vnitropolitických zkoušek poválečné jugoslávské státnosti. Svoji složitostí, vyplývající z nejrůznějších etnických, historických i teritoriálních aspektů, představovala a představuje jedno z nejnebezpečnějších zdrojů napětí v celé jihovýchodní Evropě, a skutečnost, že to nebyla právě ona, která se stala bezprostřední příčinou rozpadu Jugoslávie, je pouhou shodou okolností. Bylo to totiž Kosovo, kde započaly etnické migrace a osvojování území na etnickém principu, které se později, během válek v Chorvátsku a Bosně a Hercegovině, staly “normálním” jevem. Kosovské problémy v 80. letech byly v Jugoslávii extrémní, za deset let poté se v ní ale staly běžnou normou. Kosovo do jugoslávské praxe zavedlo nové a do té doby nemyslitelné diskriminační paradigma – diskriminaci založenou na etnickém, nikoli politickém či ideologickém principu a stalo se tak katalyzátorem jugoslávské krize.²²

²¹ JOVIĆ, D.: *Razlozi za raspad socialističke Jugoslavije: Kritička analiza postojećih interpretacija*. Reč 62/8, červenec 2001, s. 131.

²² MALIQI, S.: *Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize*. In: *Kosovo–Srbija–Jugoslavija*. Beograd 1989.